

**DISKUSE O VZTAHU JAZYKA A MYŠLENÍ
A O SROVNÁVACÍM STUDIUM VÝVOJE
SLOVANSKÝCH JAZYKŮ**

VÝVOJ SOUVĚTÍ A VÝVOJ MYŠLENÍ

GERT JÁGER (Lipsko)

V jazykovědné literatuře se ještě setkáváme s tvrzením, že vývoj souvětí, zvl. vznik podřadných typů, odráží vývoj myšlení, že vznik různých druhů souvětí, postupné mluvnické rozlišování různých obsahových vztahů mezi větami souvětí spočívá v tom, že si mluvčí stále lépe a jasněji uvědomovali tyto různé obsahové vztahy. Hlavní podnět, vedoucí badatele k tomuto názoru, jsou spojky, které se dříve, např. v staré češtině kladly v různých souvětích bez takového přesného rozlišování, jaké známe z moderního spisovného jazyka českého.

Takové vysvětlení vzniku a vývoje souvětých typů vychází z předpokladu, že existuje přímý vztah mezi mluvnickou stavbou jazyka a myšlením, a ztotožňuje jazyk s myšlením. To však není možné. I když myslíme na základě jazykového materiálu, nijak to neznámá, že proces myšlení probíhá na základě mluvnicky formovaného jazyka, takže je vůbec velmi obtížné odhalit souvislosti mezi mluvnickou stavbou jazyka a myšlením. Je zajisté možné konstatovat, že v případě, kdy mluvčí užívá např. příčinného souvětí, je si i vědom příčinného vztahu, ale z toho, že příčinný vztah není mluvnicky vyjádřen, nijak není možné soudit, že si mluvčí ještě neuvědomili takový vztah. Tvrzení, že mezi vývojem souvětých typů a vývojem myšlení existuje přímý vztah, že pomocí vzniku a vývoje souvětí můžeme sledovat vývoj myšlení, se nepřilíší liší od idealistického hodnocení myšlení národů podle různé stavby jejich jazyků.

Při posuzování vzniku a vývoje různých typů souvětí nemůžeme přehlédnout, že jazyk má v první řadě sdělovačí funkci a že je společensky podmíněn v kolektivu mluvčích a posluchačů. Z toho vyplývá, že je třeba přihlídnout i k posluchači, když chceme správně pochopit jazykové dění. Mluvčí ovšem ví, co chce říci, nikoli však posluchač. A hlavně potřebám posluchače slouží proto mluvnická stavba jazyka, která umožňuje nutné členění toho, co mluvčí sděluje. Z toho je jasné, že při posuzování vzniku a vývoje souvětí je třeba přihlídnout i k posluchači. Vysvětlení souvětí jako výsledku jasnějšího uvědomování obsahových vztahů nehledí k posluchači, a proto nemůže být správné.

Kromě toho je málo pravděpodobné, že si lidé teprve tak pozdě uvědomovali různé obsahové vztahy, které se vyskytují mezi dvěma větami. V slovanských jazycích např. můžeme v historické době sledovat, jak se různé obsahové vztahy

postupně i formálně rozlišují; četné příklady jsou dobře známy. I litevština poskytuje nám dobré doklady: spojky *jei* se v dnešním jazyce užívá ve významu podmínkovém, kdežto ještě v 16. stol. se užívalo *jei* jako příčinné, podmínkové, přípustkové a ojedinele dokonce jako účelové spojky. Máme podle toho snad usoudit, že si lidé v té době, kdy se užívání spojek ještě neustálilo, kdy se různé obsahové vztahy formálně nerozlišovaly, neuvědomovali rozdíly mezi jednotlivými vztahy? Chtěl bych v té souvislosti ukázat na hovorovou řeč: i tu se často setkáváme s volným navazováním vět v proudu řeči, které např. J. Bauer, *Vývoj českého souvětí* a jinde, považuje i za nejstarší způsob spojování vět. Je samozřejmé, že si mluvčí i tu je vědom obsahových vztahů, jenže je neoznačuje. Obsahové vztahy, které dnes vyjadřujeme různými typy souvětí, jsou už dávno známy, mluvčí si je uvědomovali už dlouho před vznikem souvětí. Vztah kauzality (v širším slova smyslu) např., který se během vývoje jazyka odlišně vyjadřoval, byl už znám, když se člověk stal člověkem. Jak bychom mohli jinak porozumět práci, kterou považujeme za podstatného činitele při vytváření lidské společnosti a jazyka? Stejně to platí *mutatis mutandis* i o ostatních obsahových vztazích, které vyjadřujeme souvětími konstrukcemi.

Proto je třeba vycházet z toho, že si lidé už před vznikem souvětí dobře uvědomovali různé obsahové vztahy, ale nevyjadřovali je v mluvnicky označených souvětích, protože toho nebylo zapotřebí. Stačilo volné navazování vět v proudu řeči, protože v raných obdobích vývoje lidské společnosti to, co mluvčí sdělil, většinou patřilo ke sféře znalosti a zážitků posluchače. To platí také o hovorové řeči. Během vývoje poznání vznikly větší rozdíly v znalostech příslušníků jazykového kolektivu, takže bylo třeba označit obsahové souvislosti, aby posluchač jednoznačně porozuměl mluvčímu. Protože však staré mluvnické formy přesně nerozlišovaly obsahové vztahy nebo je vůbec nevyjadřovaly, vznikly rozpory mezi výrazovými prostředky a úmyslem mluvčího. Výsledkem řešení těchto rozporů jsou různé typy souvětí, které odlišně, a proto jednoznačně vyjadřují různé obsahové vztahy. Je pochopitelné, že to byl dlouhý proces, který začal asi tak, že bylo pouze naznačeno, že existuje souvislost. Prostředkem takového pouhého naznačování obsahových vztahů mohla být např. v češtině poměrně neutrální spojka *a* a formy s anaforickým, později vztažným významem (*jež*) *aj*.

Ale ještě druhá skutečnost podmiňovala vznik a vývoj souvětí. V dřívějších obdobích vývoje lidské společnosti je přímý rozhovor převládajícím způsobem komunikace, ale během doby psané slovo nabývá stále více významu, takže mluvčí, tj. pisář, a posluchač, tj. čtenář, jsou prostorově a časově od sebe odděleni. Tímto způsobem odpadá možnost mluvčího naznačit obsahový vztah intonací a rovněž možnost posluchače zeptat se na to, čemu snad nerozuměl, takže i v tomto případě je třeba jednoznačně, popř. co nejjednoznačněji, vyjádřit různé obsahové vztahy.

Pro vznik a vývoj souvětí považuji tedy za důležité a rozhodující tyto dvě příčiny:

1. Poznání obsahuje stále další a specializované oblasti, takže to, co mluvčí sděluje, často a stále častěji už nepatří ke sféře znalostí a zážitků posluchače.

2. Přímý rozhovor už není převládající způsob komunikace, je zrušen prostorovým anebo časovým oddělením posluchače od mluvčího.

Čím více působí obě tyto tendence, tím více je třeba přesných mluvnických prostředků pro vyjadřování obsahových vztahů. Vedle toho se však vyskytují ještě oblasti, které nejsou přímo zasaženy oněmi tendencemi: např. hovorová řeč, kde vládne ještě volné asyndetické navazování vět, i když nemůžeme přehlédnout, že i tu se vyskytují souvětí konstrukce.

Úhrnem můžeme konstatovat, že i mezi vznikem a vývojem souvětí na jedné straně a myšlením na druhé straně existuje určitá souvislost, nikoli však přímá, nýbrž souvislost, kterou můžeme správně pochopit jen tehdy, přihlížíme-li ke sdělovací funkci jazyka.